

YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE TARİH:

Sovyet Sonrası Özbekistan'da Ceditçilik

Giriş

Özbekistan'da kimlik sorunu, bu yeni bağımsızlığını kazanmış devlete sürekli bir vizyon kazandırma girişiminde bulunanlar için şaşırtıcı bir meydan okuma şeklinde süregelmiştir ve gelecekte de sürecektir. Yetmiş yıldan daha fazla bir süredir Sovyet Düzeninde yer alan etnik ve ulusal kimlikler, Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan Cumhuriyetlerini yeni baştan oluşturdu. Özellikle Orta Asya Cumhuriyetlerinde, bölgesel birliği zayıflatmak amacıyla, ulusal kimliğin oluşumuna katkıda bulunan en temel unsurlar el altından ustaca kullanıldı: Bölge, 5 ayrı Cumhuriyete ayrıldı; genellikle keyfiye hatta hatalı olan etnik adlandırmalar halka empoze edildi (SABOL, 1995:225); Orta Asyalı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin her birine farklı bir resmi dil tayin edildi (FIERMAN, 1991:70–71); din siyasi bir araç olarak kontrolde tutuldu (BRAKER, 1994:167–170); Sovyet otoritesinin bir tehlike olarak değerlendirdiği yazarlar, aydınlar ve siyasi liderler gizli bir şekilde katledildiler ve resmi tarihten çıkarıldılar (KILICHECHEV, 1992:152).

Yirminci asrın başında, Orta Asya'nın aydınları arasında en önemlileri "Ceditler olarak adlandırılırlar. Bu genç ve ileri görüşlü insanlar, Rus İmparatorluğu döneminde, Türkistan'ın belli başlı şehirlerinde Müslüman kuruluşlarını ve medeniyetini geliştirmeye çalışıyorlardı. Bu grup, Bolşeviklerin yönetimi ele aldıkları dönemde bile faaliyetlerine devam etti, ancak yeni siyasi ortamda sesini yükseltmedi. 1930'ların sonuna kadar, Cedit hareketleri fiilen söndürüldü ve bu grubun liderleri yeni Sovyet tarihinde ya vatan haini olarak nitelendirildi veya çoğunlukla tarih kitaplarından çıkarıldı (ALLWORTH, 1990:251). Fakat Stalin'in ölümünden sonra, bir kaç cesur kişi, Cedit'lerin anılarını yeniden canlandırmaya başladı. Ondan sonraki yıllarda da bu tutum yavaş yavaş devam etti. Glastnost, yani açıklık politikasının gelişi, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla beraber, Cedit'lerin hayatları ve eserleri hakkında konuşmak tekrar mümkün oldu. Bu yeni özgürlük hareketinin anlamı, kimliklerini yeniden şekillendirme sürecinde, kendini tek başına ortaya koyar. Kendi kendini tanımlamak için bir millet, ortak kültürel mirası işlemeli ve halkın ideallerine örnek teşkil eden kahramanlarını tanımalıdır. Çağdaş ulusal

Ken PETERSON

*Washington Ü. Yakın Doğu Dilleri ve
Medeniyetleri B. Öğr. Üyesi.*

Çev. Ayşe ÖZTEKİN

benliklerini arayan Özbekler tarafından da Cedit'ler kahraman olarak gösterilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin çarpıtılmış tarihinde, Özbekistan'daki gerçek kahramanlıkların eksik kaldığı açıkça görülmektedir. Mahmud Hoca Behbudi, Münevver Kari ve Abdulrauf Fitrat gibi Sovyetler'in tarihinde karalanan aydınlar, son zamanlarda yeniden aklandılar. Cedit liderlerin başarıları roman, edebi dergiler, gazeteler ve özel toplantılarda anılmaktadır. Bunlar Ceditçilik mücadelesinin en göze batan çabalarındandır. Bu yenilikçilerin anıları ve düşünceleri, güçlü bir milli birlik düşüncesini oluşturma mücadelesinde önemli bir yer teşkil eder. Cedit'lerin yaptıkları, bir zamanlar Orta Asya'da doğan bir düşünce bütünlüğünü temsil eder. Bugün olduğu gibi, o zamanki aydınlar mütecaviz yeni jeopolitik düzen içinde yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla hüviyetlerini korumaya zorlandılar ve bunun için büyük çaba sarf ettiler. Dünyada meydana gelen temel değişimlerden uzak kalan halkı etkilemeye ve değiştirmeye çalıştılar. Onların açmazlarının çözümü, ne kendi durumlarını devam ettirebilmekte, ne de herhangi bir yabancı ideolojiyi kabullenmekte yatmaktaydı; Cedit'ler daha çok, yabancı ideolojilerden çeşitli fikirleri eleyerek kendi toplumlarının taslağını oluşturmaya çalıştılar (LAZZERINI, 1992:161).

Çağdaş Özbek toplumunun reform yolunda meydan okuma çabası, Cedit'lerin Sovyetlere meydan okumasına benziyor. Bu iki devirdeki şartlar farklı olmasına rağmen bazı benzerlikleri de var. En önemli benzerlik, yeni jeopolitik ortamda varlıklarını sürdürebilmek ve uyum gösterebilmek için gerekli olan, kendilerini yeniden tanımlama gereksinimidir. Bugün bu sürecin en gerekli aşamalarından biri, Sovyet tarihçilerinden kalan sosyalist tarihten Özbek medeniyetinin kahramanlarının aklanmasıdır. Cedit'lerin aklanması yalnızca Özbek tarihsel kimliğinin güçlendirilme gereksinimine hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda Özbeklere reform yolunu açar.

Cedit'lerin Saygınlıklarını Yeniden Kazanma Mücadelesi

1938 yılındaki siyasal devrimi takip eden yıllarda Cedit'lerin kişilikleri, anıları resmi Sovyet tarih kitaplarından çıkartıldı ve faaliyetleri, halkın menfaatine aykırı olan bir burjuva oluşum olarak kötülendi (NARMATOV, 1993: 175).

Stalin döneminde Özbeklerin gerçek kahramanları Sovyetler Birliği'ndeki diğer uluslarda olduğu gibi ayakları kaydırılarak başta Stalin'in kendisi tarafından yaratılan Sovyet kahramanlarıyla yer değiştirilmek istendi.

Lâkin Stalin öldükten sonra, bizzat onun tarafından bastırılan kişilikler karanlıktan çıkartılmaya başlandı. 1956 yılındaki Özbek Sovyet Kongresinde bu kişiliklerin isimleri özenle yâd edildi. Bu bahsedilen isimlerin arasında Buharalı Cedit (aynı zamanda Abdulrauf Fitrat'ın özel arkadaşı) Fayzullah Khojaev ve yazar Abdullah Kadiri de vardı. Kadiri isminin kamuoyunda ayrı bir önemi vardı, şöyle ki Kadiri'nin "Ötgan Künler" adlı kitabının neşredilmesine izin verildi. Bolşevik yönetimi izleyen yıllarda yazılmış olan bu eserin seçiminin böyle bir dönemde yapılmış olması oldukça yerindedir. Bu kitap, çok da eski olmayan bu zamanı halka hatırlatmak ve kim olduklarını unutturmamak için yazılmış bir kitaptı ve gerekliydi (NARMATOV, 1993(2): 175-6). Bir kaç Ceditin 1950 'lerde aklanmalarına karşın, Cedit hareketine karşı resmi tutum, umumiyetle, devlete karşı, aşağılanan bir pan-Türkist, pan-islamî hareket şeklindeydi ve bu iddia hep sürdü. Bu nedenle Cedit'ler hâlâ kahraman sayılmıyorlardı (ALLWORTH: 251). Abdullah Fitrat dahil Cedit'lerin pek çoğu bile tarihin sayfalarında eski yerlerine konuldular ve Sovyet ideologları hareketin bütünü içinde suçlamalarına devam ettiler. 1970'lerde Özbek Sovyet Ansiklopedisi basıldığında Cedit hareketi hakkında bir girişe yer verildiği gibi Cedit'lerin özgeçmişleri de yazıldı (Uzbek Soviet Ensiklopidiası, 1973,4:278-9). Bu giriş yazılarında kişilerin ve hareketin hak ettikleri gibi olumlu yanlar yoktu, ancak bu gibi girişlerin mevcudiyeti, Cedit'lerin halkın bilincinde yeniden canlandığını göstermektedir.

Yetmişli yıllarda Cedit'lerin yeniden saygınlıklarını kazanmalarında bir başka önemli olay, Stalin devrinden beri kapalı olan arşivlerin açılmasıdır. Böylece bir kişi, Cedit'lerden, yazar Abdullah Kadiri'nin oğlu, Habibullah, babasına ne olduğuyla ilgili sorulan cevaplama şansını elde etti. Bütün hayatı boyunca babasının ölüp ölmediğinden emin değildi. En sonunda aldığı belgeyle babasının Sovyetler tarafından öldürüldüğünü öğrendi. Bilgilerini toplayıp 1974 yılında, "Atam Hakida" (Babam Hakkına) adındaki kitabı neşretti. Daha sonra da babasının hayatı ve ölümünü

içine alan olaylarla ilgili delilleri toplamaya devam etti ve 1983 'te kitabı yeniden neşretti.

Glasnost'un gelmesiyle birlikte, Kadiri'nin izini takip eden bilginler Cedit'lerin gerçekten kim olduğunu ve hareketin Sovyet'ler tarafından nasıl bastırıldığını anlatmaya başladılar. *Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı, Şark Yıldızı, Halk Sözü ve Yaşlık* gibi yayınlarda Cedit'lerin özgeçmişleri ve yaptıkları görülmeye başlandı. Habibullah da "Qadiriying Songgi Kunlari" (Kadiri'nin son günleri) adlı uzun bir makale yazdı ve Yaşlık'ın 1989 sayılarında dizi halinde yayımladı (QADIRIY, 1989, C. 4.: 40-49, C. 5. 50-57, C. 6.:37-55). Böylece Özbekistan bağımsızlığa yaklaşınca Cedit'lerin anıları çoktan gün yüzüne çıktı.

1991 yılında bağımsızlığın kazanılmasıyla, bu ilerlemenin siyasi engellerle önlenmeye çalışılması pek de uzun sürmedi. Şu andaki engeller ise ekonomik nedenlidir. Sovyet sonrası ekonomik zorluklar karşısında kaliteli kitapların neşredilmelerindeki imkânsızlıklar Özbek halkına geri dönme çabasında olan Cedit'leri mahcup etti. Bununla birlikte, Özbekistan'daki bilim adamları, yeni bağımsızlığını kazanmış Cumhuriyetin vatandaşlarına Cedit'lerin fikirleri, eserleri ve başarıları hakkında bilgi vermeyi sürdürmektedirler. Yazıları, şiirleri ve oyunları dergilerde, broşürlerde ve kitapçıklarda yayımlanıyor. Bunun önemli örneklerinden biri, okullar için yeni basılan tarih kitaplarıdır. Bu kitaplarda Cedit'ler, Özbek tarihindeki kahramanlar olarak yer alır (BOBOBEKOV, RAHİMOV, SADİKOV,1994, b.29). Araştırmacılar bu konunun geniş bir şekilde duyurulmasında televizyon ve radyo gibi medya avantajından da yararlanmaktadır.

Özbek hükümeti Cedit'lerin bu saygınlıklarını yeniden kazanma çabalarını desteklemiştir. İslam Kerimov, 30 Aralık 1991'de IX. Özbekistan Cumhuriyeti Kongresinde yaptığı konuşmada, Cedit'lerin isimlerini anı p, Kadiri ve Fitrat gibi adamların bugünkü Özbeklerin sahip olduğu bağımsızlık için çabalayarak öldürüldüklerini söyledi ve her Özbek vatandaşın onların izinden giderek yaşamlarının gerekli olduğunu belirtti. Devlet, saygınlığın yeniden kazanılması yolunda para bağışı da yapmaktadır. Uluğ Bey Üniversitesi'nde (önceki Taşkent Devlet Üniversitesi) özel bir bölüm kuruldu. Bu bölüm Özbek tarihinde baskı altında tutulan olay ve kişilikleri yeniden canlan-

dırma çabasında olanları teşvik etmek amacıyla kuruldu.

Şah Rıza'nın İran'da Sirus'un itibarının yeniden kazanılması için yaptığı gibi, Özbekler de kaybedilen tarihî kişilikleri yâd etmek amacıyla bir dizi ulusal kutlama düzenlediler. 1996 yılı hem "Timur Yılı" olarak hem de Abdulrauf Fitrat'ın 110. Doğum yılı olarak kutlanıyor. Bütün yıl boyunca medya, bu kişiliklere saygı göstermek amacıyla kullanıldı. Bu kutlamaların en büyükleri, bu kişilerin doğdukları yerlerde yapılacak. Prof. Fitrat için bu toplantı Ekim ayında Buhara'da Şahrısabz'da yapılacak. Adet olduğu üzere, Fitrat'ın eserleri ve hayatı hakkında yapılacak konuşmaların yanı sıra onun oyunları ve şiirleri öğrencileri tarafından sunulacak ve anısı yaşatılacak. Yıl boyunca radyo ve televizyonlarda onun anısını korumaya yönelik programlar da yer alacaktır.

Sonuç

Tarihi kişiliklere ve olaylara yeniden saygınlıklarının kazandırılması yalnızca Özbekistan'a özgü değildir. 19.yy'ın sonları ve 20 yy'ın başlarında eski imparatorluklar çöktü ve yeni global güçler yeni dünya dengelerini tehdit etti. Zamanla yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelen bunlar için en iyi savunma, milli birliklerini inşa etmelerinde yatmaktadır. Kuvvetli bir millî kimlik oluşturabilmek için, halkların ortak dili, medeniyeti ve tarihinin olması gerekir. Geçmişlerini anlamaları için, halkların geçmişlerini öğrenmeleri ve canlı tutmaları gereklidir.

Cedit'ler geçmişlerinin ihtişamına ilgi çekerek, ortak bir edebî dil yaratarak ve kültürlerini yaşatarak vatanlarının eninde sonunda gerçekleşecek olan bağımsızlığını korkusuzca aradılar. Türkiye ve İran'daki kardeşleri gibi modern ve bağımsız bir devlet kurmak konusunda başarılı olamadılar. Bütün Sovyetler Birliği'nde milliyetçilik yerine daha büyük bir sosyalizm ülküsüyle geçindiler.

Özbekistan'da millet oluşturma faaliyetleri bugün yeniden başladı. Cedit'lerin pek çok kere karşı karşıya kaldığı millî kimlik sorunuyla, benzer bir şekilde, bugün de Özbekistan'daki siyasi ve kültürel liderler karşılaşmaktadır. Jeo-politik tehdit bugün yalnızca askeri değildir; daha çok kültürel ve ekonomik emperyalizm şeklindedir. Gelecekteki baskılara karşı kendilerini güçlendir-

mek için, geçmişlerini etkin bir şekilde gözden geçirmekte ve saygınlıklarını kazanmaktadırlar. Rehberlik etmeleri ve telkinde bulunmaları

için atalarını aramaktadırlar. Özbek tarihinde milli birliği kuvvetlendirmek için en uygun yolu gösterecek olan yine de Cedid'lerdir.

KAYNAKLAR

- ALLWORTH, Edward
1990
The Modern Uzbeks: From The Fourteenth Century to The Present, Hoover ___
University Press, Stanford.
- ATKIN, Muriel 1992
"Religious, National and Identities In Central Asia", **In Muslims In Central Asia: Expressions of Identity and Change**, Ed. Jo-Ann Gross, Duke University Press, Durham.
- BENNIGSEN, Alexandre
1983
İslamic Threat to the Soviet State, Croom Helm, London.
- BOBOBBEKOV, H.
RAHİMOV, J.
SADİKOV, H. 1994
Özbekistan Tarihi (XIX Asming İkkinchi Yermi- XX Asrning Bashlari), Okutuvchi: Tashent, Chapter:29.
- BRAKER, Hans
1994
"Soviet policy Toward Islam", **In Muslim Commu-nities Remege**, eds. Andreas Kappeler, Gerhard Simon and George Bruner, Duke University Press, Durham.
- d'ENCAUSSE, Helene Carre
1994
"Colonizing the Territories", **In Central Asia: 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview**, 3rd Edition, ed. Edwaard Allworth, Duke University Press.
- FIERMAN, William 1991
Language Planning and National Development: The Uzbek Experience,
- Mouton de Gruyter: New York.
- HAYİT, Baymirza
1987
Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul.
- KİLİCHECHEV, Fayzulla
1992
"Mustakillikning Fajiali Yoli", **Shark Yulduzi**, (7).
- LAZZERINI, Edward J.
1992
"The Jadid Response to Pressure for Change in the Modern Age", **In Muslims in Central Asia: Expressions of Identity and Change** ed. Jo-Ann Gross, Duke University Press, Durham.
- LEWIS, Bernard
1961
The Emergence of Modern Turkey, 2nd Edition, Oxford University Press, London.
- NARMATOV, Umarali
1993
"İstiklal Kaygusi", **Shark Yulduzi**, (2).
- SABOL, Steven
1995
"The Creation Central Asia: Delimitation", **Asian Survey**, No.2.
- SARAY, Mehmet
1987
Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspırali İsmail Bey (1854-1914), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- QADİRİY, Habibullah
1989
"Qadiriyning Songgi Kunlari: Hatira Kissa", **Yoshlik** Vol.4-5-6.
- QASİMOV, Begali
"Fitrat".